

Вовчак О.Д.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи
Університету банківської справи НБУ, м. Київ

Кеменяш І.Г.,

здобувач кафедри банківської справи
Львівської комерційної академії

ПОДАТКОВІ РИЗИКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР УКРАЇНИ

Розглянуто сутність і причини виникнення податкових ризиків та їх вплив на податкову безпеку суб'єктів господарювання.

The article discussed the nature and causes of tax risks and their impact on the business entities tax Safety.

Податкові ризики як структурний елемент податкової безпеки дедалі більше й частіше привертають до себе увагу як практиків, так і науковців-фінансистів. До сьогодні акцент у податковій політиці робився на фіскальній функції, а її регулююча (стимулююча) роль і функції фактично зведені нанівець. Водночас недостатність наукових підходів до формування системи податків, відсутність єдиної бюджетної й податкової стратегій та ефективного податкового менеджменту не лише не стимулюють розвиток підприємництва, а й стали основними причинами складної економічної ситуації в Україні. Тому податкові ризики є необхідним атрибутом, важливим елементом податкової безпеки як складової економічної безпеки підприємства.

Питання податкової безпеки та її структурних елементів досліджували такі вітчизняні науковці, як В.П. Вишневський, Д.В. Липницький, С.В. Каламбет, А.І. Крисоватий, Н.В. Новицька, Ц.Г. Огонь, С.В. Онишко, Л.Л. Тарангул, К.І. Шваблій. Незважаючи на вагомі здобутки в цій сфері, питання податкових ризиків у аспекті податкової безпеки досліджено недостатньо. Насамперед це стосується вивчення особливостей їх формування і прояву в сучасних умовах, оскільки джерела виникнення й фактори впливу на податкові ризики постійно змінюються. Отже, окреслені питання є актуальними.

У зв'язку із зазначеним метою статті є розгляд сучасного стану дослідження податкових ризиків та їх впливу на податкову безпеку суб'єктів господарювання.

В Україні ще й досі не визначено чіткої концепції побудови системи оподаткування як основи податкової безпеки підприємства. Це стосується співвідношення підсистем оподаткування юридичних і фізичних осіб, прямих і непрямих податків, складу податків, визначення об'єктів оподаткування, рівня податкових ставок та принципів їх диференціації, напрямів і умов надання податкових пільг

© Вовчак О.Д., Кеменяш І.Г., 2008

тощо. Через економічну кризу, руйнівний вплив інфляційних процесів на національні грошову і кредитну системи, а також посилення бюджетного дефіциту та з інших причин податкова система не набула стабільності та має багато суперечностей.

Поняття “податковий ризик” передусім стосується платників податку, а не його отримувачів (держави, муніципалітетів та інших органів місцевого самоврядування). Разом із тим управління й адміністрування податкових ризиків сприяють удосконаленню планування і прогнозуванню податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів (державного, регіонального й місцевого) у розрізі окремих податків, за регіонами, видами економічної діяльності, муніципалітетами. Це допомагає отримати повнішу картину того, наскільки “реальними є заплановані бюджетом податкові надходження”¹. Інакше кажучи, об’єктом нашого аналізу є мікрорівень — платники податків, яких доцільно згрупувати за ознакою рівня податкового ризику, тобто здатності платників сплачувати податки в теперішньому й майбутньому часі.

Вважаємо, що з точки зору макrorівня під податковим ризиком слід розуміти ймовірність втрат бюджетних надходжень унаслідок несплати податків їх платниками під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. У фінансовій літературі є спроби назвати цей ризик фіскальним, а не податковим².

Аналіз виявив, що податковий і кредитний ризики дуже подібні як за своєю сутністю, так і змістовністю. По-перше, кредитний ризик — це ймовірність настання такого фінансового стану позичальника, за якого він не може повністю або частково погасити свій борг перед кредитором. Між тим, як уже зазначалося, податковий ризик — це ймовірність настання такого фінансового стану, коли платник не може повністю або частково погасити свої податкові зобов’язання перед бюджетом.

По-друге, кредитний ризик, як і податковий, виникає як із об’єктивних, так і з суб’єктивних причин. Позичальник може свідомо маніпулювати із заставою кредиту, анкетними й паспортними даними тощо, а платник податку — свідомо приховувати від податкових органів свій реальний фінансовий стан (демонстрація збитковості чи низької рентабельності, завищення витрат, приховування доходів та ін.).

По-третє, позичальник і платник податку можуть у односторонньому порядку відмовлятися від виконання своїх фінансових зобов’язань (кредитних або податкових), тому доцільно підтримати пропозицію щодо введення в науковий обіг терміна й поняття “податковий дефолт”³.

Податковий дефолт — це такий стан платника податку, коли він не має необхідних фінансових ресурсів і тому, через неспроможність, відмовляється від виконання своїх податкових зобов’язань перед бюджетом. Зрозуміло, що податковий дефолт є або наслідком впливу на фінансовий стан платника податку об’єктивних

¹ *Онишко С.В., Швабій К.І., Новицька Н.В.* Квантифікація податкового та фіскального ризиків // *Економіка і прогнозування*. — 2007. — № 3. — С. 33.

² *Там само.*

³ *Там само.* — С. 35.

(внутрішніх і зовнішніх) чинників, або суб'єктивних дій та мотивації (внутрішніх і зовнішніх). Аби попередити податковий дефолт, треба підвищити ефективність податкового контролю. Одним із напрямів такого контролю є проведення виїзних документальних перевірок. Як справедливо вважає О. Жигаленко, “висока ефективність таких перевірок перешкоджає зростанню тіньового сектору економіки та дає змогу поповнювати втрати бюджету, припиняти порушення податкового законодавства, запобігаючи їм у майбутньому”⁴.

Отже, належна організація й регулярне проведення перевірок є важливими інструментами поліпшення виїзних форм податкового контролю.

На нашу думку, з позиції податкового контролю або податкового інспектора податкові ризики — це ймовірні можливості порушення платниками податків чинного податкового законодавства. Водночас такі ризики доцільно розглядати як ознаки відбору платників податку для проведення податкових перевірок.

Унаслідок впливу різних чинників податкові ризики дуже мінливі й тому потребують постійного моніторингу, аналізу, систематизації й актуалізації, тобто адміністрування.

Ми встановили, що всі законні податкові перевірки в Україні поділено на не-виїзні документальні й виїзні документальні, планові виїзні, позапланові виїзні й оперативні. На думку Р. Ребізанта, саме ці перевірки мають право проводити податківці⁵. Між тим у нормативних документах згадуються ще й особливі види податкових перевірок: повторні, зустрічні, камеральні.

Для організації виїзних податкових перевірок потрібно чітко визначити перелік податкових ризиків, на підставі яких відбираються платники податків для проведення виїзних форм податкового контролю. Аналіз нормативно-правових актів податкового законодавства України дає змогу виділити такі види податкових ризиків⁶:

- зменшення податкових зобов'язань;
- збільшення податкової заборгованості;
- податкове навантаження з податку на прибуток становить менш ніж 3 %;
- наявність нульового або від'ємного значення в нарахуванні податку на прибуток;
- заявлено бюджетне відшкодування щодо ПДВ;
- за чисельності працюючих до п'яти осіб відношення позитивного сальдо між сумою податкового зобов'язання й сумою податкового кредиту щодо ПДВ до обсягів операцій, які оподатковуються за ставкою 20 %, податкове навантаження по ПДВ становить менш як 5 %;
- розмір податкового зобов'язання дорівнює розмірові податкового кредиту за місяць та обсяг поставок за цей місяць більший від відповідної суми окремо по кожній області;

⁴ Жигаленко О. Удосконалення адміністрування податкових ризиків при плануванні документальних форм податкового контролю // Економіка України. — 2007. — № 5. — С. 42.

⁵ Ребізант Р. Ще раз про перевірки // Податкове планування. — 2005. — № 11. — С. 35.

⁶ Жигаленко О. Зазнач. праця. — С. 45.

- невідповідність між даними звітів про використання спирту та розрахунками акцизного збору;
- невідповідність податкових зобов'язань даним Журналу обліку погашених податкових векселів;
- наявність і декларування в розрахунках акцизного збору неоподатковуваних оборотів та їх невідповідність розшифровці таких оборотів;
- застосування нульової ставки оподаткування ПДВ при непідтвердженні факту перетину товарами митного кордону України;
- виявлення недостовірності даних, які містяться в податковій декларації;
- у разі коли підприємство підлягає реорганізації або ліквідації;
- платник податку подав у встановленому порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами органу державної податкової служби під час проведення виїзної планової чи позапланової перевірки, в якій вимагає повного або часткового скасування результатів відповідної перевірки;
- щодо платника податків (його посадової особи) в порядку, встановленому законом, податковою міліцією заведено оперативно-розшукову справу;
- якщо стосовно посадових або службових осіб нижчого органу державної податкової служби, які здійснювали перевірку, почато службове розслідування або порушено кримінальну справу;
- при виникненні потреби в перевірці відомостей, отриманих від особи, що має правові відношення із платником податків;
- кількість найманих працівників;
- подання уточненої декларації;
- відношення розміру амортизаційних відрахувань до розміру скоригованого валового доходу (%);
- за результатами перевірок інших платників податків виявлено факти, які свідчать про порушення податкового законодавства;
- наявність арифметичних або методологічних помилок у податковій звітності;
- неподання або несвоєчасне подання платником податків податкової звітності.

Необхідно наголосити, по-перше, що останніх шість податкових ризиків сформульовано нечітко, некоректно й незрозуміло; по-друге, даний перелік податкових ризиків доповнюється чи уточнюється відповідно до бачення того чи того автора.

Так, В. Онищенко пропонує включити до офіційного переліку такі додаткові податкові ризики⁷:

- неподання або несвоєчасне подання платіжних документів на сплату податків і платежів;
- наявність збитків чи незначних прибутків протягом кількох періодів при значних розмірах майна й потенційно прибуткових видах діяльності, за одночасного здійснення благодійної діяльності;

⁷ *Онищенко В.А.* Удосконалення процесів підготовки до проведення податкової перевірки // *Фінанси України.* — 2003. — № 6. — С. 58.

— різкі коливання розміру податкових платежів у різних податкових періодах за приблизно однакового обсягу реалізації;

— значне збільшення споживання матеріальних ресурсів при зменшенні або незначному збільшенні обсягів продукції, що відображені у звітності;

— претендування на значні суми відшкодування ПДВ за малих активів і чисельності працівників, різноспрямованості господарської діяльності та значних оборотах виторгу;

— виявлення останньою перевіркою істотних порушень податкового законодавства;

— платники податків, щодо яких є документи й інформація, що ставлять під сумнів походження їх коштів або свідчать про наявність порушень чинного законодавства;

— платники, необхідність перевірки яких зумовлена мотивованими запитами інших контролюючих органів;

— підприємства, які довго не перевірялися;

— планування одночасних перевірок філій і підрозділів при перевірці головного підприємства.

О. Жигаленко пропонує свої дванадцять пропозицій щодо розширення переліку податкових ризиків⁸:

— надання або отримання значних позичок, кредитів при невеликих (нульових) прибутках чи збитках;

— різноспрямована діяльність і значні виторги за малої чисельності працівників (5—10 осіб);

— середньомісячна заробітна плата найманих працівників при чисельності не менше 5 осіб, нижча від прожиткового мінімуму;

— здійснення посередницької діяльності шляхом залучення двох і більше посередників;

— відсутність касового обороту для торговельних підприємств і підприємств сфери послуг;

— наявність кількох приватних підприємців серед найманих працівників організації;

— одночасна перевірка організацій, у яких одна й та сама фізична особа є засновником, директором, приватним підприємцем, за наявності інших критеріїв ризику;

— отримання значної благодійної або безповоротної допомоги (якщо підприємство не належить до розряду громадських, неприбуткових);

— придбання значного за вартістю для даного підприємства рухомого чи нерухомого майна, яке не забезпечене відповідним прибутком;

— часта зміна (два й більше випадків протягом року) посадових осіб підприємства (директора й головного бухгалтера);

— часті письмові звернення (не менше двох разів протягом року);

⁸ Жигаленко О. Зазнач. праця. — С. 46—47.

— використання податкових пілґ, втрати бюджету за яких становлять не менше як 1 тис. грн за звітний період.

М. Чорний вважає за доцільне проводити одночасно документальні перевірки всіх підприємств, зареєстрованих одним або групою засновників⁹.

Між тим аналіз світової практики показав, що основним податковим ризиком, на який звертають увагу податківці, є відхилення даних платника податку від середньогалузевих фінансових показників (валових доходів, валових витрат, чисельності працівників, діапазону податкового навантаження тощо).

Отже, системно складений перелік податкових ризиків та їх продуманий відбір для проведення виїзних документальних перевірок сприятимуть підвищенню їх ефективності щодо виявлення порушень податкового законодавства.

У 2007 році податкові органи провели 199 тис. зустрічних перевірок щодо підтвердження заявленого до відшкодування ПДВ¹⁰. За підсумками проведеної роботи 30 січня 2008-го Державна податкова адміністрація України (ДПАУ) надіслала регіональним податковим адміністраціям листа “Про стан роботи по розгляду скарг платників податку”, де зазначено: “...перевіряючи й керівники окремих державних податкових інспекцій неправильно застосовували норми чинного законодавства з питань оподаткування..., внаслідок чого допускали неправомірні донарахування податків і застосування штрафних (фінансових) санкцій”¹¹.

Усього у 2007 році зафіксовано 3668 випадків неправомірного донарахування податків і застосування штрафних санкцій (що становить 21,3 % від усіх оскаржених рішень — 17 204). Саме цю кількість повідомлень — рішень про донарахування й санкції — було скасовано самими ж податковими органами. У 2006-му податківці скасували ще більше подібних власних рішень — 4732. До речі, 566 скасованих податкових повідомлень-рішень склали суму 3,3 млрд грн.

Крім того, із 3,9 тис. податківців, що брали участь у перевірках, за якими потім були винесені та скасовані податкові повідомлення, притягнуто до дисциплінарної відповідальності або депремійовано 2,2 тис. осіб, що вказує на корупційні процеси в даній сфері. При цьому майже 42 % оскаржених рішень припадають на ПДВ і податок на прибуток¹².

Отже, подакові ризики у сфері підприємництва й податкового контролю діяльності підприємницьких структур істотно відрізняються за походженням. Однак ефективно управління ними в кінцевому підсумку сприяє утвердженню цивілізованого підприємництва, обов’язком і відповідальністю якого є зміцнення демократичної держави та зростання добробуту населення.

⁹ Чорний М.П. Організація планових податкових перевірок // Фінанси України. — 2003. — № 2. — С. 49.

¹⁰ Саливон С. Впереді паровоза // Бизнес. — 2008. — № 7. — С. 66.

¹¹ Саливон С. День жалобы // Бизнес. — 2008. — № 6. — С. 60.

¹² Там само. — С. 60,62.